

LBRIS

We know
books

ALEXANDRU RACU

PĂRINȚI ȘI COPII

Teologia politică a lui Dumitru Stăniloae și
dilemele unui dosar de canonizare

t...

TRITONIC

Tritonic Books

București | 2025

Cuprins

Istoria unei cărți	9
Introducere	19
1. Caricatura	45
2. Celălalt Stăniloae	65
3. În vreme de război	95
4. Interpretare	115
5. Detenția și ultimii ani	171
În loc de concluzii	209
ADDENDA Istoria postdecembristă a Bisericii Ortodoxe Române după Oliver Jens Schmitt: Scurtă analiză a unei scamatorii cu pretenții academice	271

Istoria unei cărți

Mi-aș fi dorit să nu fi fost nevoit să scriu această carte. Am fost împins de circumstanțe independente de voința mea să o scriu. Am fost atras, ca de o forță irezistibilă și în ciuda reținerilor mele, într-un război public care mi-aș fi dorit să nu existe. Mai exact, mi-aș fi dorit să nu fi existat cauzele istorice care făceau conflictul posibil și de la un punct încolo inevitabil. Mi-aș fi dorit să fi avut o altă istorie care să îmi fi dat mai puține bătăi de cap. În cele din urmă, am realizat că nu pot să mă țin departe de conflict și de trecutul din care izvorăște, refugiindu-mă în spațiul meu privat sau în eul meu interior, pentru că, indiferent de ce voiam eu, propria mea conștiință era, prin forța lucrurilor, unul din locurile în care se dădea bătălia pentru conștiința și memoria publică a societății românești. Iar de mine însumi nu am cum să fug. Așa că nu mi-a rămas decât opțiunea de a mă lămuri și de a vorbi.

Circumstanțele la care mă refer sunt hotărârea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, de la mijlocul lui iulie 2024, de a-l canoniza pe Părintele Dumitru Stăniloae, alături de alți doi clerici care, spre deosebire de Stăniloae, au făcut parte din Mișcarea Legionară, și scandalul public, altfel predictibil, pe care această decizie l-a stârnit atât în România, cât și peste hotare. S-a declanșat astfel un război între detractorii și susținătorii lui Stăniloae. Dacă cei dintâi au scos la iveală relația de complicitate dintre Stăniloae și extrema dreaptă interbelică, acuzând BOR că legitimează legionarismul prin canonizarea lui Stăniloae, cei din urmă s-au împărțit în trei categorii: a. o categorie care l-a susținut pe Stăniloae fără rezerve și fără să se simtă nevoită să dea explicații, pentru simplul motiv că se identifică cu opțiunea politică legionară

sau cel puțin nu e deranjată de ea; b. o categorie care fie a negat existența acestei afilieri politice, în cazul lui Stăniloae, fie i-a minimizat gravitatea; c. în fine, o a treia categorie care a susținut că Stăniloae s-ar fi pocăit pentru acele greșeli politice de tinerețe, dar căreia detractorii lui Stăniloae i-au reproșat că nu aduce și dovezi în sprijinul acestei afirmații.

Această dispută izvorăște în mod direct dintr-o decizie contingentă luată de ierarhii Bisericii Ortodoxe Române. Însă în spatele ei se află un întreg flux istoric care a erupt pe scena politică a României interbelice, a coborât în subteran în timpul comunismului, pentru a ieși din nou la suprafață, într-o formă inevitabil modificată de însăși logica evolutivă a istoriei, după Revoluția din decembrie 1989. Dar nu e vorba doar de o istorie, ci și de o teologie politică prin care s-a încercat fundamentarea legionarismului interbelic și a neolegionarismului postcomunist. Din varii motive – conservarea prestigiului instituțional, evitarea conflictelor interne, evlavia față de figuri de autoritate din interiorul ei al căror destin personal s-a împletit, într-o măsură mai mică sau mai mare, cu destinul istoric al extremei drepte interbelice, lipsa resurselor morale și intelectuale –, Biserica Ortodoxă Română a evitat să lămurească sub aspect teologic, istoric și moral acest capitol nu foarte luminos din istoria sa.

Pe parcursul perioadei postcomuniste, ierarhia Bisericii a fost prinsă la mijloc între presiunile venite din interiorul Bisericii, din partea celor care solicitau canonizarea unor foști legionari ce pătimiseră în pușcăriile comuniste și implicita recunoaștere a compatibilității dintre dreapta credință și angajamentul politic legionar, și presiunile venite din afara ei, de la reprezentanți ai comunității evreiești și de la societatea civilă liberală, progresistă și pro-europeană, care pe de o parte invocau legăturile istorice ale BOR cu Mișcarea Legionară ca argument pentru o laicizare mai agresivă a societății românești, iar pe de altă parte îi solicitau Bisericii să își pună în ordine

propria memorie și să-și facă curățenie în propria ogradă, pentru a proteja democrația românească de pericolul unei eventuale recrudescențe a extremismului de dreapta.

Din motive lesne de înțeles, atunci când primul tip de presiune (internă) creștea și căpăta vizibilitate publică, așa cum s-a întâmplat în 2011, când în presa mainstream a apărut o filmare cu niște măicuțe care îi cântau „Sfântă tinerețe legionară”, la ceas aniversar, unui foarte popular duhovnic moldovean, inevitabil creștea și cel de-al doilea tip de presiune (venită din afară). Drept urmare, când Sinodul Bisericii și-a anunțat, în vara lui 2024, decizia de a canoniza doi foști legionari – Ilarion Felea și Ilie Lăcătușu – și pe cel mai mare teolog ortodox român al secolului XX, Dumitru Stăniloae, care în tinerețe a scris, printre altele, și unele articole favorabile Mișcării Legionare, această presiune convergentă a produs o explozie a cărei undă de șoc a depășit granițele României, în condițiile unei mobilizări fără precedent a diferitelor instituții și organizații care au ca obiectiv combaterea antisemitismului, dar și în condițiile în care Dumitru Stăniloae e unul dintre cei mai citați și citați autori români în străinătate, bucurându-se de un larg respect nu doar în cadrul Ortodoxiei ecumenice, ci și în rândul mișcării ecumenice și al teologilor de alte confesiuni.

Asta înseamnă că, odată cu temperatura, a crescut și miza teologică, morală și pastorală. Dar și că timpul și-a pierdut răbdarea, în sensul în care discuția istorică, teologică și morală despre relația dintre Ortodoxia românească și extremismul de dreapta legionar și neolegionar – pe care ierarhii și teologii BOR au considerat că pot să o fenteze după ce au tot amânat-o, trecând direct la canonizări – nu mai putea fi eludată. În plus, o discuție care putea fi purtată cu mai mult calm înainte de canonizări trebuia abordată acum, pe repede înainte, într-un context mult mai agitat și într-un regim de accelerare istorică. În acest sens, mărturisesc

că dezbateră (sau mai bine spus scandalul) m-a prins nepregătit și din punct de vedere sufleteș, și din punct de vedere intelectual. Părintele Stăniloae a avut o influență foarte importantă asupra formării mele intelectuale, iar eu îmi asum statutul de fiu al Bisericii Ortodoxe, preocupat de unitatea ei, respectuos față de disciplina canonică eclezială, conștient de moștenirea istorică foarte complicată a Ortodoxiei românești, care trebuie abordată cu grijă dacă ne propunem să tratăm doar boala, nu să omorăm și pacientul, conștient, în fine, de sensibilitățile confrăților creștin-ortodocși români și nu numai, pe care încerc să le menajez pe cât posibil, până la limita adevărului și a mărturisirii de credință ce trebuie să rămână neschimbată. În același timp, pe Stăniloae l-am cunoscut în anii 2000, primii ani de după convertire și anii formării mele intelectuale, din notele și introducerile la *Filocalie*, precum și din lectura câtorva dintre scrierile sale teologice, inclusiv cea mai importantă, *Teologia dogmatică ortodoxă*, însă nu citisem din scrierile politice decât volumul *Ortodoxie și românism*, ce reunește articolele publicate în perioada interbelică în revista *Gândirea*, unde nu există probleme majore, în niciun caz genul de probleme care să provoace un scandal cu Institutul Național pentru Studierea Holocaustului „Elie Wiesel”, care a reacționat vehement, cum era de așteptat, la vestea deciziei de a-i canoniza pe Ilarion Felea, Ilie Lăcătușu și Dumitru Stăniloae. În condițiile în care Stăniloae a scris enorm, doar componenta explicit sau implicit politică a operei sale având undeva între 2000 și 3000 de pagini, din care eu parcursesem doar aproximativ 300 până la izbucnirea scandalului, și în condițiile în care am simțit nevoia să intervin pe subiect cât încă este de actualitate, am fost nevoit să parcurg mii de pagini și să scriu alte câteva sute într-un timp foarte scurt și între două joburi (unul full-time, academic, și altul part-time, de corporatist). Nici eu nu știu cum am reușit să mă mișc atât de repede și sper că cititorii înclinați să judece poate prea aspru

defectele acestui volum vor ține cont și de aceste constrângeri și limitări cu care m-am confruntat.

Cu toate acestea, n-aș putea să spun nici că eram complet nepregătit pentru abordarea subiectului. Dimpotrivă. Mi-am început activitatea publicistică, în 2005, la revista *Rost* condusă de Claudiu Târziu, actualul co-președinte AUR. În timp, am început să conștientizez tot mai mult că ceva nu e în regulă cu campania „sfinții inchișorilor”, proces care a dus la despărțirea mea de *Rost*, în 2011, în contextul scandalului provocat de intonarea imnului Mișcării Legionare la Mănăstirea Petru Vodă. La momentul respectiv, deja citisem suficient din Codreanu și Moța pentru a realiza proporțiile mistificării care era propagată în mediile ecleziale. Nu m-aș fi aplecat asupra acestui tip de literatură dacă nu aș fi fost zgândărit de semnalele tot mai deranjante propagate de activiștii neolegionari în mediul eclezial, unde eu altfel căutam liniștea (*isihia*), dar ei tot încercau să mi se bage în suflet, zgăriindu-mi conștiința, până când m-au silit să pun mâna pe carte, să mă lămuresc și să încep să le combat minciunile prin intervențiile mele publice. Pe parcursul anilor următori, am tot acumulat lecturi despre temă, am rumegat-o îndelung, am mai polemizat cu diferite ocazii cu neolegionarii, și tot acest cumul de reflecție și bibliografie s-a revărsat în această carte atunci când circumstanțele neașteptate m-au împins să o scriu.

Dar deși aveam de mult timp în vedere un astfel de proiect intelectual, pe care l-am tot amânat din lipsă de timp, nu mi-am imaginat că îl voi trata în cadrul unui volum despre teologia politică a lui Dumitru Stăniloae. Despre unele texte controversate sau mai mult decât controversate ale acestuia, care au intrat în lumina reflectoarelor odată cu scandalul ocazionat de decizia BOR de a-l canoniza, auzisem spre sfârșitul celei de-a doua decade a acestui secol, dar, sincer, am preferat să nu aprofundez subiectul, deoarece mă deprima. Apoi, în vara lui 2023, istoricul elvețian Oliver Jens Schmitt de

la Universitatea din Viena și-a lansat la Editura Humanitas, în prezența lui Gabriel Liiceanu, volumul *Biserica de stat sau Biserica în stat? O istorie a Bisericii Ortodoxe Române*, extrem de critic la adresa BOR, în general, și la adresa lui Stăniloae, în particular. Ținând cont de valurile pe care le-a stârnit acest eveniment editorial, am citit cu atenție cartea lui Schmitt în 2023, constatând, printre altele, că cel puțin ultimul capitol al cărții, dedicat istoriei postdecembriste a Bisericii Ortodoxe Române, avea o valoare științifică nu mult diferită de cea a unei tirade la adresa BOR rostită de Tudor Chirilă la o manifestație #rezist din Piața Victoriei¹. Dacă lectura cărții lui Schmitt din 2023 m-a familiarizat cu problematica aspectelor compromițătoare din activitatea publicistică a lui Stăniloae, atunci când a început scandalul iscat de canonizarea sa, în vara lui 2024, am început să citesc publicistica acestuia de dinainte de război cu scopul de a mă lămuri mai întâi pe mine și de a interveni ulterior în polemică printr-un scurt articol lămuritor. În cele din urmă, a ieșit o carte. Cercetarea acestor surse primare, a literaturii secundare despre Stăniloae și a altor surse relevante pentru înțelegerea contextului politic și intelectual al epocii – unele dintre ele asimilate de-a lungul anilor, altele în ultimele luni – m-au condus la concluzia că niciunul dintre participanții la polemica din spațiul public nu spuneau adevărul întreg: unii poate doar pentru că se exprimau în format editorialist sau eseistic, ce nu permite lămurirea unei probleme mult prea complexe care necesită aprofundarea unei literaturi vaste; alții pentru că nu citiseră operele relevante pentru această dimensiune a gândirii lui Stăniloae sau poate chiar nimic din autorul în cauză, dar îl atacau pe Stăniloae, în presa scrisă sau pe Facebook, bazându-se pe ce a spus despre el Institutul Wiesel sau Oliver Jens Schmitt sau vreun alt eseist demitizator; alții

¹ Pentru mai multe detalii, vezi *Addenda* publicată la finalul acestui volum.

il apărau pe baza notelor de subsol de la *Filocalie*, ca și cum numai astfel de comentarii duhovnicești ar fi scris Stăniloae pe parcursul vieții sale, sau doar pentru reputația sa de mare teolog și patriot, pe care atacurile Institutului Wiesel și ale partenerilor săi liberali și progresiști din societatea civilă nu pot decât să o consolideze în rândurile unui anumit segment din opinia publică; în fine, o a patra categorie formată din istorici pro- și anti-BOR îl citiseră, dar era clar că îl citau selectiv și deci părtinitor, că își tratau sursele într-un mod neprofesionist, recurgând în anumite cazuri chiar la falsificări și falsuri intelectuale.

Constatând, așadar, că nimeni nu spune adevărul întreg, ci cel mult părți din el, m-am gândit că poate ar fi cazul să o fac eu, iar pe măsură ce mă afundam în lectura lui Stăniloae mi-am dat seama că lămurirea adevărului necesită o expunere sistematică a operei sale politice. Am constatat, de asemenea, că pe măsură ce stăpâneam tot mai bine subiectul, crisparea și anxietatea de care n-am fost străin atunci când l-am abordat, sub imboldul circumstanțelor, se risipeau, fiind înlocuite de calmul și liniștea pe care doar împăcarea cu adevărul lămurit le poate oferi. Sper că și cititorii pentru care subiectul Stăniloae are și o miză sufletească vor fi părtași, la capătul lecturii, aceleiași stări de spirit, la fel cum sper că cei pentru care Stăniloae e interesant doar ca obiect de studiu teologico-politic vor rămâne cu satisfacția parcurgerii unei cărți care le va fi lărgit orizontul de înțelegere a realităților românești de secol XX. În același timp, pe cei blocați iremediabil în propriile prejudecăți, care se așteaptă fie la un acatist în proză, fie la un exercițiu de demolare de tip *écrassez l'infâmel*, îi avertizez că această carte nu o să le placă. Căci, spre deosebire de alți participanți la această dezbatere, eu nu mi-am propus nici să-l confecționez pe Stăniloae „sfântul”, nici să-l demolez pe Stăniloae „fascistul”, ci să-l înțeleg pe Stăniloae gânditorul și omul, din perspectiva cuiva care l-a apreciat sincer pe

Stăniloae teologul. Și sincer, aceasta mi se pare și singura atitudine cu adevărat creștinească. Întrucât anticipez replici venite din zona dreptei naționaliste, pe care le-am mai auzit și cu alte ocazii, de tip „dar tu cine te crezi?”, mă simt nevoit să precizez că sunt conștient de faptul că, spre deosebire de Stăniloae, nu sunt în niciun caz o somitate, nu mă consider în niciun caz un „om duhovnicesc” îndreptățit să-i judece pe toți și pe toate (1 Corinteni 2, 15), habar n-am cum m-aș fi comportat dacă aș fi fost în locul lui sau al altora; în general, nu mă cred nimic și nu mă consider altceva decât „cel dintâi dintre păcătoși” (1 Timotei 1, 15). Dar încerc, pe cât îmi stă în putință, să fiu un cercetător onest care își face datoria față de adevăr și implicit și față de Dumnezeu.

Înainte de a intra în subiectul cărții de față, aș mai adăuga un singur lucru. Atunci când am început să mă documentez, în sfera publică românească izbucnise un scandal care angaja Biserica Ortodoxă Română, Institutul Wiesel, mai mulți jurnaliști și intelectuali, scandal care pe la finele verii începuse să se stingă, cu perspectiva de a reizbucni, probabil mai puternic, atunci când urma să aibă loc slujba de canonizare, programată pentru 2025. Un scandal nu mic, cu antecedente, dar totuși o dispută purtată de clerici, istorici, reprezentanți ai diferitelor organizații, jurnaliști și intelectuali, fără implicații politice directe. Trei luni mai târziu, România intra într-un scenariu politic SF pe care nimeni nu îl anticipase. În parlament, numărul mandatelor alocate partidelor asociate într-o formă sau alta cu neolegionarismul se tripla, toate forțele pro-europene se angajau să formeze un cordon sanitar menit să blocheze accesul neolegionarilor la putere, nu doar televiziunile și intelectualii liberali și/sau progresiști, ci și fracțiunea pro-europeană din BOR, care altfel a susținut fără rezerve canonizările anunțate în iulie, tunau și fulgerau împotriva organizațiilor și manifestărilor neolegionare, parchetele deschideau dosare penale și

polițiștii îi săltau în zorii zilei pe cei care luaseră parte la comemorarea anuală din 30 noiembrie a lui Corneliu Zelea Codreanu de la Tâncăbești, în fine, cu doar două zile înainte de turul 2 al alegerilor prezidențiale, Curtea Constituțională anula turul 1, pentru a opri, în extremis, victoria iminentă a unui candidat neolegionar. În ciuda diferențelor evidente dintre neolegionarismul lui Georgescu, Șoșoacă și Târziu și extremismul de dreapta al lui Codreanu, Moța și A.C. Cuza, dintre România anilor 2020 și România anilor '30 ai secolului precedent, tot mai multă lume avea senzația că, fie și ca farsă, asistam la o repetare a scenariului din iarna anilor 1937–1938, când Carol al II-lea a oprit Mișcarea Legionară din drumul către putere prin lovitură de stat.

Cum am spus, nimeni nu anticipase această evoluție a scenei politice autohtone. Nici eu, nici ierarhia BOR care a decis cele trei canonizări cu bucluc, nici cei mai speriați de spectrul extremismului dintre liberalii și progresiștii autohtoni. Cred cu tărie că dacă aceste evenimente ar fi avut loc cu doar câteva luni mai devreme, în iunie 2024, de exemplu, în iulie 2024 nu s-ar mai fi anunțat canonizări ale unor clerici care fuseseră în trecut asociați cu Mișcarea Legionară. În condițiile în care Biserica nu a dat înapoi în fața reacției de protest stârnite de anunțul din iulie 2024 – nici nu e clar dacă putea să o mai facă –, e foarte interesant de văzut cum va gestiona receptarea canonizărilor în noul context politic. Un lucru e cert: atât timp cât statul român va rămâne liberal și pro-european, Biserica Ortodoxă Română, care e strâns legată de acest stat încă de la fondarea sa și care și-a asumat de la bun început parcursul său european de după decembrie 1989, nu va mai putea să practice un discurs autosuficient, prefăcându-se că nu are nimic de explicat atunci când ia decizii ce pot fi lesne interpretate ca o validare a legionarismului și că nu are o problemă legionară ce necesită lămuriri clare, consistente și definitive.